

Ο Κοραΐς κ' η ελληνική επανάσταση

Μετάφραση του συνεργάτη μας
κ. ΦΡΙΞΟΥ Σ. ΜΑΡΑΘΕΥΤΗ

Το κείμενο που ακολουθεί είναι άρθρο του Richard Clogg, καθηγητή της Νέας Ελληνικής Ιστορίας στο Βασιλικό Κολλέγιο του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, στο περιοδικό «History Today», κατά μετάφραση του συνεργάτη μας ΦΡΙΞΟΥ Σ. ΜΑΡΑΘΕΥΤΗ.

A

Το 1983 είδε την 150η επέτειο από το θάνατο του Αδαμάντιου Κοραή, του Έλληνα από τη Σμύρνη, ο οποίος από την αυτοεπιβεθλημένη εξορία του στη Γαλλία, έμελλε να ηγηθεί της πολιτιστικής αναγέννησης η οποία σημειώθηκε στις ελληνικές χώρες κατά τις δεκαετίες που προηγήθηκαν της κήρυξης της Ελληνικής Επανάστασης το 1821. Κλασικιστικής μεγάλης ολκής και βαθιά εμποτισμένος με το πνεύμα του Γαλλικού Διαφωτισμού, ο Κοραΐς εγκαταστάθηκε στο Παρίσι το 1788. Από εκεί ως το θάνατο του το 1833, μοχθούσε υπέρμετρα κι ακατάπαυστα, αν και μ' αμφίβολα αποτελέσματα, για ν' ανυψώσει το μορφωτικό και πνευματικό επίπεδο των συμπατριωτών του κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό. Πιστεύοντας ότι η παιδεία είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την πολιτική απελευθέρωση, ζητούσε πάνω απ' όλα να χαράξει βαθιά στη σκέψη των Ελλήνων συναίσθηση του παρελθόντος και επίγνωση του ότι οι νεώτεροι Έλληνες ήσαν κληρονόμοι μιας πνευματικής κληρονομιάς, η οποία τύγχανε σεβασμού από ολόκληρο τον πολιτισμένο κόσμο.

Ο Κοραΐς γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1748, γιος μεταξέμπορου από τη Χίο. Ο πατέρας του δεν ήταν πολύ μορφωμένος, η μητέρα του όμως είχε τύχει κάποιας μόρφωσης. Ένας από τους θείους του έγινε Μητροπολίτης Βελιγραδίου, ενώ ο παππούς του, Αδαμάντιος Ρύσος, ήταν ένας από τους πιο μορφωμένους Έλληνες των καιρών του κι ο συγγραφέας μιας δριμείας επίθεσης εναντίον των λαθών του καθολικισμού. Ο παππούς πέθανε πριν γεννηθεί ο Κοραΐς, αφήνοντας τη βιβλιοθήκη του σ' οποιοδήποτε από τους εγγονούς του θ'

αποφοιτούσε πρώτος από το σχολείο. Η επιβράβευση πήγε στον Κοραΐ, ο οποίος επιδίωξε να συμπληρώσει «την άθλια μόρφωση, συνουδευόμενη από αρκετό ξύλο», της οποίας έτυχε στα ελληνικά σχολεία της Σμύρνης, ανταλλάσσοντας μαθήματα νεοελληνικών με μαθήματα λατινικών από τον Μπέρνχαρντ Κέουν, τον εφημέριο της μεγάλης ολλανδικής παροικίας στην πόλη. Ήταν ο Κέουν ο οποίος πρώτος άνοιξε τα μάτια του Κοραΐ στον ανεξάντλητο πλούτο των δυτικών κλασικών μελετών, επιτρέποντας του να χρησιμοποιεί τη μεγάλη του βιβλιοθήκη.

Παράλληλα ο Κοραΐς απόκτησε καλή γνώση της γαλλικής και της ιταλικής, μαζί με λίγα αγγλικά και λίγα εβραϊκά. Πεθυμούσε επίσης να μάθει αραβικά, αλλά αυτό, μας λέγει, δεν ήταν δυνατό επειδή θ' απαιτούσε Τούρκο δάσκαλο, και για εκείνον το άκουσμα και μόνο του ονόματος Τούρκος, ήταν αρκετό για να του προκαλέσει ανεξέλεγκτους σπασμούς. Αν και δεν υπάρχει μαρτυρία ότι υπέστη ποτέ σκληρή μεταχείριση από τους Τούρκους, από την αρχή ένωσε βαθύ μίσος για τους Οθωμανούς κυριάρχους και στο λεξιλόγιο του «Τούρκος» και «άγριο θηρίο» κατάντησαν συνώνυμα. Έτσι χάρηκε υπερβολικά όταν ο πατέρας του συμφώνησε να τον στείλει στην Ολλανδία για ν' αποκτήσει γνώσεις περί εμπορίου.

Στη σύντομη αυτοβιογραφία του, ο Κοραΐς δεν είναι πολύ αποκαλυπτικός για τα εφτά χρόνια που πέρασε στο Άμστερνταμ. Είμαστε όμως τυχεροί που ο Σταμάτης Πέτρου, κατώτερος υπάλληλος στην ίδια εμπορική εταιρεία, μας άφησε λεπτομερή περιγραφή της πρώτης επαφής του Κοραΐ με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό σε μια σειρά επιστολών στον κοινό τους εργοδότη στη Σμύρνη. Ο Πέτρου μιλούσε τον Κοραΐ (τα αισθήματα ήσαν αμοιβαία) κι η περιγραφή του πρέπει να γίνει δεκτή με μερικές επιφυλάξεις. Μας προσφέρει ωστόσο μια ζωντανή περιγραφή των σταδίων της αλλαγής στο πνεύμα του Κοραΐ, όταν αυτός απόβαλε το παραδοσιακό, ορθόδοξο, νεοβυζαντινό τρόπο ζωής της κοινότητας της Σμύρνης, όπου γεν-

νήθηκε, και δέχτηκε το ήθος ενός μορφωμένου Ευρωπαίου αστού. Η περιγραφή του Πέτρου αποτελεί χρήσιμο αντιδοτο στην κάπως προσποιημένη και άνοη εικόνα που προβάλλει μέσα από την αυτοβιογραφία του ίδιου του Κοραή.

Αν και κατά τις πρώτες του μέρες στο Άμστερνταμ ο Κοραής επίμονα τηρούσε τις αυστηρές νηστείες που απαιτεί η ορθοδοξία, δεν πέρασε πολύς καιρός κι οι επισκέψεις του στην Ορθόδοξη εκκλησία άρχισαν να γίνονται κάπως ακούσια. Στην αρχή δεν ήθελε να θάλλει το τούρκικο καλπάκι ή γούνινο καπέλλο που φορούσε ή να μικράνει τα μακριά καμπυλωτά ανατολίτικα του μουστέκια. Δεν άργησε όμως να ντύνεται όπως τους Ευρωπαίους, α λα φράγκα. Κι όχι μόνο αυτό έδινε υπερβολική σημασία στην εμφάνιση του, αλλάζοντας τα ρούχα του δυο, τρεις φορές τη μέρα. Όπως όλοι οι δανδήδες, μας πληροφορεί ο Πέτρος, ο Κοραής σπάνια αποχωριζόταν το καθρεφτάκι του, τις φουρκέττες του και το ψαλίδι του. Συνήθιζε να επισκέπτεται την όπερα, να διαβάζει «διαβολικά γαλλικά θιβλία» και να κάνει παρέα με γυναίκες όλες τις ώρες της μέρας και της νύχτας. Μια τρομερή στιγμή φάνηκε στον Πέτρο ότι ο Κοραής ήταν έτοιμος να διαπράξει την έσχατη προδοσία στην ορθόδοξη του κληρονομιά ασπαζόμενος τον καλθινισμό για να παντρευτεί μια Ολλανδέζα.

Η ζωή του Κοραή στο Άμστερνταμ ωστόσο δεν ήταν όλο «διασκεδάσεις και ματαιότητες». Ο Πέτρος είναι εκείνος που έδωσε τη γενική εντύπωση που επικράτησε ότι ο Κοραής δεν ήταν γεννημένος για το εμπόριο. Πρόσφατη έρευνα έδειξε ότι αν και δεν ήταν ο πιο επιχειρηματικός από τους Έλληνες, δεν απότυχε καθόλου στον σκληρό συναγωνισμό του ελληνικού εμπορικού κόσμου της διασποράς. Μπορεί να ήταν παραδοσιακός και συντηρητικός στις επιχειρησιακές του ενέργειες, δεν ήταν ωστόσο ο έκφυλος άνθρωπος στο χείλος της πτώχευσης που παρουσιάζει ο Πέτρος. Ένας άλλος Καλθινιστής εφημέριος, ο Αντραάν Μπούουρτ, φίλος του Μπέρνχαρντ Κέουιν, έθεσε τον Κοραή κάτω από την προστασία του και τον βοήθησε στις κλασικές του μελέτες και στον ευρωπαϊκό πολιτισμό γενικά.

Ύστερα από έξη περίπου χρόνια στο Άμστερνταμ ο Κοραής αποφάσισε να επιστρέψει στη Σμύρνη για να ζητήσει την άδεια των γονιών του για να σπουδάσει ιατρική στη Γαλλία, αφού οι άγριοι Τούρκοι από ανάγκη «μόνο στους γιατρούς υποκρίνονται κάποιο σεβασμό». Οι γονιοί του δεν ήταν σύμφωνοι με την απαίτηση του γιού τους και προσπάθη-

σαν να τον πείσουν να μείνει στην πατρίδα του, κανόνισαν μάλιστα γάμο γι' αυτόν μ' ένα κορίτσι που δεν ήταν μόνο όμορφο αλλά και πολύ πλούσιο. Η αγάπη για την ελευθερία ανάγκαζε τον Κοραή ωστόσο «να περφρονεί κάθε άλλο είδος αγάπης». Τελικά οι γονιοί του υποχώρησαν κι ο Κοραής, τώρα πια αμετάπαιστος εργένης κι ακόμα χρόνια υποχονδριακός, άρχισε τις μελέτες του στην ιατρική στο πανεπιστήμιο του Μομπελιέ. Αυτές διάρκειαν έξη χρόνια και περιπλάκησαν επειδή στο μεταξύ πέθαναν κι οι δυο του γονιοί. Αναγκάστηκε τώρα ν' αναλαμβάνει τη μετάφραση ιατρικών και θρησκευτικών κειμένων για να μετριάσει την υλική πενία που θα τον συνόδευε για το μεγαλύτερο μέρος της υπόλοιπης ζωής του.

Αποφοίτησε από το πανεπιστήμιο του Μομπελιέ το 1787 με διατριβή με θέμα την ιατρική του Ιπποκράτη. Τον ίδιο χρόνο ο Γάλλος προστάτης και σύμβουλος του, ο ελληνιστής Ντ' Ανσέ ντε Βιλλοϊνσόν, έγραψε στον Τόμας Μπάργκε, κλασικιστή και εταίρο του Κολλεγίου Κόρπους Κρίστι στην Οξφόρδη, να συστήσει τον Κοραή με την ελπίδα «ότι στην Αγγλία μπορεί να βρισκόταν κατάλληλη θέση για ένα μορφωμένο άνθρωπο». Είναι περιττό να πούμε ότι στον ερμητικά κλειστό κόσμο της Οξφόρδης του 18ου αιώνα, δεν μπορούσε ν' αναμένεται τέτοια προσφορά. Ο Μπάργκες εν τούτοις, επηρεασμένος από τη φλόγα για γράμματα κι από την απώχθεια του Κοραή, προθυμοποιήθηκε να δημοσιεύσει ένα δείγμα «των σοφών σκέψεων του». Γι' αυτό το λόγο η πρώτη εργασία του Κοραή στο πεδίο της κλασικής φιλολογίας έτυχε να τυπωθεί το 1790 στην Οξφόρδη, ενώ αυτή λίγες γνωριμίες είχε στην Αγγλία. Τόσο εκπληκτικές κι οι συνάδελφοι του στη Οξφόρδη το έργο του Κοραή, ώστε το 1791 οι εκπρόσωποι του πανεπιστημίου συμφώνησαν να εκδώσουν έργο του Κοραή με θέμα τα συγγράμματα του Ιπποκράτη αυτό ωστόσο δεν έγινε ποτέ.

Αν ο Κοραής εγκαθίστατο στην Οξφόρδη το 1787 τότε η πορεία της μελλοντικής του σταδιοδρομίας μπορεί ν' αποδεικνύετο πολύ διαφορετική. Εγκαταστάθηκε ωστόσο στο Παρίσι το 1788 και σ' ένα γράμμα σε φίλο του στη Σμύρνη εκφράζει το θαυμασμό και την ευχαρίστηση του:

«Από τας 24 Μαΐου ευρίσκομαι λοιπόν εις την επιφανεστάτην πόλιν των Παρισίων, εις την κατοικίαν πασών των τεχνών και επιστημών, εις τας νέας Αθήνας. Παράστησον εις τον νουν σου μίαν πόλιν μεγαλυτέραν από την Κωνσταντινούπολιν, περιέχουσαν οκτακοσίας χιλιάδας ανθρώπων, πλήθος Ακαδημιών δια-

φόρων, πλήθος δημοσίων βιβλιοθηκών, πάσαν επιστήμην και πάσαν τέχνην εις τελειότητα, πλήθος σοφωτάτων ανδρών διεσπαρμένων εις όλην την πόλιν... Αυτά φίλε μου, προξενούσαν μεγάλην έκπληξιν εις καθένα, αλλά δι' ένα Έλληνα, όστις ηξεύρει ότι προ δυο χιλιάδων ετών οι πρόγονοι του εις τας Αθήνας είχαν κερθασωσιν εις τον αυτόν (και ίσως ανώτερον) βαθμόν σοφίας, με την έκπληξιν σμίγεται και μελαγχολία. Αντί των Μιλτιαδών και Θεμιστοκλέων, τους οποίους ακόμη θαυμάζει η Ευρώπη, κυβερνώμεθα - οίμοι - από ποίους; Ή από χαμάληδες και ντεβετζήδες (αλήτες) ή από βαρβάρους καλογερίσκους».

Δεν έφτασε να εγκατασταθεί στο Παρίσι ο Κοραής κι υπήρξεν αυτόπτης μάρτυρας των κατακλυσμικών γεγονότων της Γαλλικής Επανάστασης. Μερικά απ' αυτά τα εξέθεσε στη γραφική σειρά επιστολών στο φίλο του Δημήτριου Λωτό, τον Πρωτοψάλτη της ορθόδοξης μητρόπολης στη Σμύρνη. Ο Κοραής έδειξε στενό ενδιαφέρον για ό,τι συνέβαινε όχι μόνο στη Γαλλία αλλά στην Ευρώπη γενικά και φανερά επηρεάσθηκε πολύ από τα γεγονότα στην επαναστατημένη Γαλλία. Το μεγάλο μάθημα που διδάχθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση ήταν ότι η ανάπτυξη και διάδοση της παιδείας είχαν ενσταλάξει στους Γάλλους την αγάπη για την ελευθερία. Δεν ήταν ωστόσο καθόλου απαθής θαυμαστής της Επανάστασης και μέσα του είχε βαθύ φόβο που μπορούσαν να οδηγήσουν τα ανεξέλεγκτα πάθη που εξαπολύονται από τον όχλο. Κάποτε μάλιστα έγραψε «Η ελευθερία χωρίς τη δικαιοσύνη είναι καθαρή ληστεία». Καλός αυτός όπως ήταν πίστευε ότι μια μεγάλη μεσαία τάξη αποτελούσε το απαραίτητο εχέγγυο της σταθερότητας οποιουδήποτε μελλοντικού ελληνικού κράτους.

Κατά τη δεκαετία του 1790 ο Κοραής ευντηρείτο μεταφράζοντας κι αντιπαραβάλλοντας χειρόγραφα για άλλους. Μισούσε την σκληρή κι αβέβαιη αυτή δουλειά, αποκαλώντας την ασχολία με τα χειρόγραφα των 70 Αποστόλων για ένα άλλο καθηγητή της Οξφόρδης, τον Αιδεσιμώτατο Ρόμπερτ Χολμς, «ζυγό των μαρτυριών μου»· έλεγε μάλιστα ότι μισούσε τη δουλειά αυτή όσο και τους Τούρκους. Αν κι η φτώχεια τον ανάγκαζε ν' αναλαμβάνει τέτοιου είδους εργασίες, ήταν σε θέση να συνεχίζει τις κλασσικές του μελέτες, αποκτώντας έτσι γνώσεις με τους κλασσικιστές της Ευρώπης κι ενισχύοντας τη φήμη του σαν ένας από τους εξέχοντες ελληνιστές των ημερών του. Ακόμα κι ο μεγάλος Ρίτσαρντ Πόρσον, ο οποίος κάθε άλλο από γενναιοδωρος ήταν στην απόδοση

επαίνων στους συγχρόνους του, εκτιμούσε ιδιαίτερα την εργασία του Κοραή.

Στο τέλος του 1790, όταν οι επαναστατικοί στρατοί άρχισαν να προχωρούν προς τη Μέση Ανατολή, ο Κοραής, όπως και πολλοί από τους συμπατριώτες του, προσέβλεπε προς τα γαλλικά όπλα για την επικείμενη απελευθέρωση των ελληνικών εδαφών. Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο το 1797 τα νησιά του Ιονίου, τα οποία ως τότε ανήκαν στη Δημοκρατία της Βενετίας, προσαρτήθηκαν από τη Γαλλία και γνώρισαν όλα τα επακόλουθα της απελευθέρωσης από τους επαναστάτες. Φυτεύθηκε δένδρο ελευθερίας κι ο Στρατηγός Γεντιλί διακήρυξε ότι οι Γάλλοι έφεραν μαζί τους την ελευθερία και την ισότητα, ότι οι αρετές του Μιλτιάδη και του Θεμιστοκλή θα ξαναζούσαν κι ότι η Ελλάδα ακόμα μια φορά θ' αποκτούσε την παλιά της αίγλη. Ο ίδιος ο Βοναπάρτης ανακοίνωσε ότι η κατοχή των νησιών του Ιονίου είχε μεγαλύτερη σημασία για τη Γαλλία από την κατοχή ολόκληρης της Ιταλίας. Άρχισαν επίσης επαφές με τον Αλή Πασά, το σατράπη των Ιωαννίνων, ο οποίος επί πολλά χρόνια ήταν μεγάλο αγκάθι στις σάρκες της κεντρικής Οθωμανικής κυβέρνησης. Οι προσδοκίες για επανάσταση αυξήθηκαν ακόμα όταν συνελήφθηκε το Δεκέμβρη του ίδιου χρόνου, 1797, ο Ρήγας Βελεστινλής, ο πρωτόμαρτυρας της ελληνικής ανεξαρτησίας. Στην Τεργέστη ανακαλύφθηκε με μπαούλο γεμάτο επαναστατικά φυλλάδια, φανερά εμπνευσμένα από τους Γάλλους επαναστάτες με τους οποίους ήλπιζε να ξεσηκώσει τα Βαλκάνια, παραδόθηκε στις Οθωμανικές αρχές και στραγγαλίσθηκε στο Βελιγράδι τον Ιούνιο του 1798. Οι Έλληνες αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι όταν ο Βοναπάρτης επιχείρησε την αιγυπτιακή του εκστρατεία το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, τις δυνάμεις του συνόδευαν Έλληνες εθελοντές.

Για πρώτη φορά ο Κοραής άρχισε τώρα να επιδίδεται στη συγγραφή καθαρά πολιτικών φυλλαδίων. Το Σάλπισμα Πολεμιστήριον, το 1801, ήταν αφιερωμένο στα ελληνικά στρατεύματα που πολεμούσαν στο πλευρό των Γάλλων στην Αίγυπτο και το Άσμα Πολεμιστήριον, το 1800, ήταν γραμμένο σε παρόμοιο ύφος. Εκτενέστερη προσπάθεια αποτελούσε το ανώνυμο φυλλάδιο του Αδελφική Διδασκαλία, το οποίο εκδόθηκε το 1798. Αυτό γράφτηκε για ν' αντικρούσει τις ιδέες που ο ίδιος κι οι συμπατριώτες του θεωρούσαν ολέθριες, τις οποίες εξέφραζε ο Πατριάρχης Άνθιμος των Ιεροσολύμων στο έργο του «Πατρική Διδασκαλία», που εκδόθηκε από το πιεστήριο του Οι-